

HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI METİNLERDE ÇÖREK OTUNA İLİŞKİN BİR ÖNERİ

A PROPOSAL ABOUT NIGELLA IN HITTITE CUNEIFORM TEXTS

Serkan DEMİREL*

Makale Bilgisi	Article Info
Başvuru: 13.10.2016	Received: October 10, 2016
Kabul: 20.01.2017	Accepted: January 20, 2017

Özet

Hititçe metinlerle geçen kappani- kelimesi geleneksel çeviride kimyon olarak okunmaktadır. Ancak bu bitki ismi tek bir bitkiyi ifade etmiyor olabilir. Sumer ve Akad dillerindeki karşılıkları ve Hititçe metinlerde kelimenin siyah ve beyaz olmak üzere iki farklı sıfat ile birlikte kullanılması dikkate alındığında kelimenin farklı iki bitkiyi ifade ediyor olabileceğine dikkat edilmelidir. kappani- bitkisinin “siyah” olarak nitelendirilen türü kullanım tarzı bakımından “beyaz” olarak nitelendirilen türü ile uyuşmaz. Siyah kappani kelimesi yeniden değerlendirilirse, kelimenin çörek otuna atfen kullanıldığı fark edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Hititçe metinler, kappani, kimyon, çörekotu, ZİBU, GAMUN

Abstract

kappani- mentioned in Hittite texts are traditionally translated as cumin. However, this plant name may not mean as single plant. It can be seen that the name used for two plants in Hittite texts considering Sumerian and Akkadian equivalent and to use with two different adjectives as white and black. Moreover described as black of kappani- plant is different than described as white in terms of use of style.

* Yrd. Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, serkandemirel@ktu.edu.tr

Therefore, if black kappani- plant name is re-evaluated, it can be noticed that the name is used for nigella.

Keywords: Hittite Texts, kappani, cumin, nigella, ZIBU, GAMUN

Akadca'da *KAMŪNU*, İbrance'de *kammōn*, Yunanca'da *κόμνον* olarak bilinen kimyon bitkisi geleneksel tercümeyle göre Hititçe *kappani-* kelimesi ile ilişkilendirilmektedir.¹ *Ú.TIN.TIR* Sumerogramı ile yazılan² kelime Sumerler tarafından *gamun* şeklinde telaffuz edilmekteydi.³ Hititçe çivi yazılı metinlerde *kappani-* kelimesi yalın kullanımından ziyade iki farklı sıfat ile birlikte kullanılmıştır. Kelimenin Sumerce beyaz anlamındaki *BABBAR* ve siyah anlamındaki *GE₆* ile Hititçe beyaz/açık/aydınlık anlamındaki *harki* ve siyah/koyu/karanlık anlamındaki *dankui* sıfatları ile birlikte yazılmış olması bitkinin türünün belirlenmesi konusunda önemlidir. Bu durumda “beyaz kimyon” olarak okunan *BABBAR/harki kappani-* ve “siyah kimyon” olarak okunan *GE₆/dankui kappani-* şeklinde iki farklı kullanım olduğu görülebilir. Bu çalışmada her iki kullanımın kimyon bitkisinin türlerinden ziyade kimyon ve onun dışında farklı bir bitkiyi daha ifade ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.⁴

Sumerce bir kelime olan *GAMUN* kimyon manasına gelmektedir.⁵ Ancak kelimenin kimyon dışında çörekotu için de kullanıldığı bilinmektedir.⁶

¹ Kelimenin anlamına dair ilk tespit; A. Goetze, “Hittite Rituals, Incantations, and Description of Festivals”, *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton University Press, 1969, s. 351. Goetze'nin tespitini benimseyenler: J. Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch 3. Ergänzungsheft*, C. Winter, Heidelberg, 1966, s. 18; E. Laroche, “Études de Toponymie Anatoliennes”, *Revue Hittite et Asiatique*, 19/69, s. 57-98, 1961, s. 92. J. Tischler, *Hethitisches Etymologisches Glossar*, Teil 1 A-K, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck, 1983, s. 488-489. J. Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary*, Vol. 4-K, Mouton de Gruyter, Berlin New York, 1997, s. 57. A. Ünal, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen/A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Vol. I-II, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2007, s. 309. Hoffner bitkiyi frenk kimyonu olarak okumuştur: H. A. Hoffner, *An English-Hittite Glossary*, Klincksieck, Paris, 1967, s. 78. Ertem bitkiye ilişkin kimyon tespitini tatmin edici bulmamaktadır: H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1987, s. 46. “nigella sativa” H. Haas, *Materia Magica et Medica Hethitica*. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 2003, s. 336.

² A. Deimel, *Šumerisches Lexikon*, Band II, 1928, Sumptibus Pontificii instituti biblici Rome, s. 465.

³ “1 DUG GA.MUN” BIN VIII 132 III; 217: I. J. Gelb, *Materials for the Assyrian Dictionary*, No. 3, Glossary of Old Akkadian, The University of Chicago Press, Chicago, 1957, s. 147.

⁴ H. A. Hoffner *kappani* için cumin ve çörekotu kelimelerini birlikte kullanmaktadır. Ancak birbirinden farklı olan bu iki bitkinin aynı kelime ile nasıl kullanıldığına dair bir açıklama getirmemektedir. H. A. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor*, American Oriental Society 5, New Heaven, Connecticut, 1974, s. 103-104.

⁵ Gelb, *a.g.e.*, s. 147.

⁶ N. Aydın, *Büyük Sümerce Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 229.

Akadca bir kelime olan *KAMŪNU* (*KAMŪ'U/KAMANNU*) da kimyon manasına gelmektedir⁷ ve anlaşılabilceği üzere Sumerce'deki ilgili kelimedenden türetilmiştir. Ancak bu kelime sadece kimyon manasında kullanılmaktadır. Akad dilinde çörekotu anlamında kullanılan kelime *ZİBŪ*'dur.⁸ Burada üzerinde durulması gereken konu Hititçe metinlerde geçen *GAMUN* Sumerogramının daima kimyon olarak okunuyor olmasıdır. Kelimenin Hititçedeki *kappani*'yi karşıladığı kesindir.⁹ Ortaköy'de bulunan bir sözlük metninden bu durumu açıkça görmek mümkündür.¹⁰ Bu metinde ^UGAMUN kelimesi *kap-p[a-a-ni-iš]* ile eşleşirken ^UGAMUN BABBAR ile *ḫar-k[i-iš kap-pa-a-ni-iš]* ve ^UGAMUN GE₆ ise *da-[an-ku-i-iš kap-pa-a-ni-iš]* ile denk tutulmaktadır. Buraya kadarki kısım geleneksel tercümeyle uyumlu bir şekildedir ve Sumer dilinde hem kimyon hem de çörek otunu temsil eden *GAMUN* kelimesi ^UGAMUN BABBAR haliyle *harki kappani-* anlamına, ^UGAMUN GE₆ ise *dankui kappani-* anlamına gelmektedir. Ancak metnin alt kısmında yer alan *ZİBŪ* kelimesini karşılayan kısım kırık olmasına rağmen kelime belli ki ^UGAMUN GE₆'yi karşılamaktadır.¹¹ Akad dilinde sadece çörekotu anlamına gelen *ZİBŪ* kelimesinin ^UGAMUN GE₆ ve dolayısıyla *dankui kappani-*'yi işaret etmesi bu kelimelerin çörekotu manasında okunması gerektiğini gösterir.

Sözlük metninin dışındaki GE₆/*dankui kappani-* kullanımlarının da kimyon yerine çörekotu çevirisiyle okunması daha yerinde bir tercümeyle sağlamaktadır.

Hititçe metinlerde *kappani-* kelimesiyle genellikle ritüel metinlerinde karşılaşılacaktır. Çoğunlukla beyaz ve siyah nitelme sıfatlarıyla kullanılan bu kelimenin her iki kullanımının nadiren yan yana geldiği görülebilir. KBo 13.248 I 12-13'de *ka[p-pa-ni-iš BABBAR ve kap-pa-ni-iš GE₆* bir bayram

⁷ W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Otto Harrowitz, Wiesbaden, 1965, s. 434. CAD-K, *Chicago Assyrian Dictionary*, Vol. 8-K, L. Oppenheim (ed.), Oriental Institute, Chicago, Illinois, J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung, Glückstadt, 1971, s. 131-132.

⁸ von Soden a.g.e., s. 1525. CAD-Z, *Chicago Assyrian Dictionary*, Vol. 21-Z, L. Oppenheim (ed.), Oriental Institute, Chicago, Illinois, J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung, Glückstadt, 1961, s. 104, 105. (ayr. bak. *ZİBĪĀNU*, s. 102,103).

⁹ İlk tespit Otten'e aittir. H. Otten, "Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Bogazköy", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, 54, 1961, s. 114-157. Ancak kelimenin yazılışı revize edilmiştir. C. Rüster ve E. Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon, Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten*, Studien zu den Boğazköy-Texten, Beiheft 2, Harrassowitz, Wiesbaden, 1989, s. 256.

¹⁰ Or. 95/3 IX: A. Süel ve O. Soysal, "A Practical Vocabulary from Ortaköy", *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2003, s. 354.

¹¹ Süel ve Soysal a.g.e., s. 364.

metninde birlikte kullanılmıştır.¹² Bo 3367 Öy. I 5’de *har-ki-ia-aš kap-pa-ni* Yerin Güneş Tanrısı’na adına yapılan bir ritüel metninde geçmektedir.¹³ Bo 6978 10’da *kap-pa-a-ni* GE₆ bir bayram ritüelinde ve KBo 22.156 Öy. I 16’da *da-an-ku-i kap-pa-ni* Tanrıça Hebat adına yapılan bir libasyonda geçmektedir.¹⁴ Bu metinlerden *kappani* bitkisinin genellikle bir gıda maddesi olarak kullanılması dışında yeterince bilgi edinilmemektedir. Ancak bitki isminin *kappani*- şeklinde yalın kullanımın tercih edilmediğine dikkat edilmelidir.

Maštigga ritüel metinlerinde (CTH 404) *kap-pa-a-ni* GE₆’nin kullanımına ilişkin önemli birtakım ipuçları görülebilir.¹⁵ Bu metinlerde *kap-pa-a-ni* GE₆ bir hamur teknesine (^{DUG}*išnura*) konulmaktadır.¹⁶ Belli ki bu bitki veya tohumu hamur içerisine katılabilen bir maddedir. Bu durumda *kappani* GE₆ kimyon veya kimyonun bir türü olmamalıdır. Zira kimyon hamura katılan bir madde değildir ve ağırlıklı olarak et yemeklerinde kullanılır. Çörek otu ise kimyonun tersine hamura katılabilmektedir. Yukarıdaki tespit dikkate alınırsa metinde geçen *kappani* GE₆ ile kastedilenin *ZİBŪ* yani çörekotu olduğu anlaşılabilir.

Bir hastalığın tedavisine ilişkin bilgi veren KUB 7.1 Öy. I 20’de BABBAR *kap-pa-a-ni*, GE₆ *kap-pa-a-ni* isimleri birlikte yazılmıştır. Her iki bitki ismi *ankiṣ* tohumu, şeytantesi, AN.TAḤ.ŞUM^{SAR} ve marul ile birlikte türü tespit edilemeyen ancak mide ile ilgili olduğu düşünülen bir hastalığa ilişkin hazırlanan reçetede geçmektedir.¹⁷ Belki küçük bir ipucu olabilir ama

¹² V. Haas ve H. J. Thiel, *Die Beschwörungsrituale der Allaiturah(h)i und verwandte Texte, Hurritologische Studien II, Alter Orient und Altes Testament Band 31, Butzon and Bercker, Kevelaer, Neukirchner Verlag, 1978, s. 237.*

¹³ H. Otten ve C. Rüster, “Textanschlüsse und Duplikate von Boğazköy-Tafeln (61-70)”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 68/2, 1978, s. 153.

¹⁴ J. L. Miller, *Studies in the Origin, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals, Studien zu den Boğazköy-Texten 46, Harrosswitz, Wiesbaden, 2004, s. 80.*

¹⁵ J. Jakob-Rost, “The Ritual of Mastigga Against Family Quarrels (CTH 404)”, *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft* 1,1953, 1953, s. 348-367. Miller 2004, s. 46. E. Reyhan, “Kizzuwatnalı Mastigga’ya Ait Ritüel Metinler Üzerine”, *Archivum Anatolicum*, 6/1, 2003, s. 165-196.

¹⁶ KBo 44.18 II 13-15, KBo 2.3. II 7-8, KBo 15.39 II 10-12, KBo 9.106+8.75+42.87 II 11-12
¹⁷ N. Oettinger, “Entstehung von Mythos aus Ritual. Das Beispiel des hethitischen Textes CTH 390A”, *Offizielle Religion, lokale Kulte und individuelle Religiosität*, Münster, Ugarit-Verlag, 2004, s. 348-352. Metin bir ritüele aittir. Giriş kısmında yer alan "eğer bir çocuk bayılırsa veya bağırsakları zarar görmüşse" (KUB 7.1 Öy. I 1-2) ifadesinden tedavi amaçlı bir ritüel gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Metnin devamında yer alan "ardından çocuğun ağzını çalkalarını" (Öy. I 29: Haas, *a.g.e.*, s. 110) şeklindeki ifade ise tedavi amaçlı verilen bitkilerin ağız yoluyla hastaya içirildiğini düşündürmektedir.

geleneksel tedavide çörekotunun midevi olarak iştah açıcı¹⁸ ve hazımsızlık giderici amaçlı kullanıldığı bilinmektedir.¹⁹

Konu botanik açısından da ele alınabilir. Zira çörekotu T. Baytop'un *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'nde siyah kimyon olarak da adlandırılmaktadır.²⁰

Sonuç

Kimyon bitkisinin ne çiçeğinin ne de tohumlarının siyah ve beyaz olarak ayırımını yapmak mümkündür. Eldeki kısıtlı bilgi kapsamında da “siyah kimyon” olarak çevrilen bitkinin kullanım tarzının kimyon ile benzerlik göstermediği söylenebilir. Sumerce ve Akadca kelimelerin Hititçe’de işaret ettiği karşılıklar, genellikle BABBAR *kappani* ve GE₆ *kappani* arasında ayırım yapılmış olması da dikkate alınarak Hititçe metinlerde geçen GE₆/*dankui kappani* ile çörekotuna ve BABBAR/*harki kappani*- ile de kimyona atıfta bulunulmuş olabileceğine dikkat edilmelidir.

¹⁸ T. Baytop, *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 1999, s. 189.

¹⁹ K. H. C. Başer, G. Honda ve W. Miki, *Herb Drugs and Herbalist in Turkey*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Studia Culturae Islamicae 27, Tokyo, 1986, s. 45, 84.

²⁰ T. Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara, 2007, s. 246.

Kaynakça

- Aydın, N., *Büyük Sümerce Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Başer, K. H. C., Honda G., Miki, W., *Herb Drugs and Herbalist in Turkey*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Studia Culturae Islamicae 27, Tokyo 1986.
- Baytop, T., *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 1999.
- Baytop, T., *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara 2007.
- CAD-K, *Chicago Assyrian Dictionary*, Vol. 8-K, L. Oppenheim (ed.), Oriental Institute, Chicago, Illinois, J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung, Glückstadt, 1971.
- CAD-Z, *Chicago Assyrian Dictionary*, Vol. 21-Z, L. Oppenheim (ed.), Oriental Institute, Chicago, Illinois, J. J. Augustin Verlagsbuchhandlung, Glückstadt, 1961.
- Deimel, A., *Šumerisches Lexikon*, Band II, Sumptibus Pontificii instituti biblici, Rome 1928.
- Ertem, H., *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987.
- Friedrich, J., *Hethitisches Wörterbuch 3. Ergänzungsheft*, C. Winter, Heidelberg 1966.
- Gelb, I. J., *Materials for the Assyrian Dictionary*, No. 3, Glossary of Old Akkadian, The University of Chicago Press, Chicago, 1957, s. 147.
- Goetze, A., "Hittite Rituals, Incantations, and Description of Festivals", *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton University Press, 1969, s. 346-361.
- Haas, H., *Materia Magica et Medica Hethitica*. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 2003, s. 110.
- Haas, V., Thiel, H. J., *Die Beschwörungsrituale der Allaiturah(h)i und verwandte Texte, Hurritologische Studien II*, Alter Orient und Altes Testament Band 31, Butzon and Bercker, Kevelaer, Neukirchner Verlag, 1978.
- Hoffner, H. A., *An English-Hittite Glossary*, Klincksieck, Paris 1967
- Hoffner, H. A., *Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor*, American Oriental Society 5, New Heaven, Connecticut 1974.
- Puhvel, J., *Hittite Etymological Dictionary*, Vol. 4-K, Mouton de Gruyter, Berlin New York 1997.
- Reyhan, E., "Kizzuwatnalı Mastigga'ya Ait Ritüel Metinler Üzerine", *Archivum Anatolicum*, 6/1, 2003, s. 165-196.
- Jakob-Rost, J., "The Ritual of Mastigga Against Family Quarrels (CTH 404)", *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft* 1, 1953, s. 348-367.

- Rüster, C., Neu, E., *Hethitisches Zeichenlexikon, Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten*, Studien zu den Boğazköy-Texten, Beiheft 2, Harrassowitz, Wiesbaden 1989.
- Laroche, E., “Études de Toponymie Anatoliennes”, *Revue Hittite et Asiatique*, 19/69, 1961, s. 57-98.
- Miller, J. L., *Studies in the Origin, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals*, Studien zu den Boğazköy-Texten 46, Harrosswitz, Wiesbaden 2004.
- Oettinger, N., “Entstehung von Mythos aus Ritual. Das Beispiel des hethitischen Textes CTH 390A”, *Offizielle Religion, lokale Kulte und individuelle Religiosität*, Münster, Ugarit-Verlag, 2004, s. 347-356.
- Otten, H., “Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Bogazköy”, *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, 54, 1961, s. 114-157
- Otten, H., Rüster, C., “Textanschlüsse und Duplikate von Boğazköy-Tafeln (61-70)”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 68/2, 1978, s. 150-159.
- Süel, A., Soysal, O., “A Practical Vocabulary from Ortakoy”, *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2003, s. 349-365.
- Ünal, A., *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen/A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Vol. I-II, Verlag Dr. Kovač, Hamburg 2007.
- von Soden, W., *Akkadisches Handwörterbuch*, Otto Harrowitz, Wiesbaden 1965.
- Tischler J., *Hethitisches Etymologisches Glossar*, Teil 1 A-K, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 1983.

